

La problemàtica de l'aiguarent a Reus en els segles XVII-XVIII: la contaminació de les aigües i els fraus

*Judit Vidal Bonavila**

Universitat Rovira i Virgili

Resum

La problemàtica de la contaminació de l'aigua i els fraus que envoltaven la fabricació de l'aiguarent condicionaven el funcionament de les ciutats. Reus, una de les principals localitats dedicades a aquest negoci, es va haver d'adaptar per adequar-se a les noves realitats. La distribució de les aigües brutes que perjudicaven els veïns va ser un tema de llarga durada i de difícil solució. D'altra banda, calia mantenir un estricte control per evitar els fraus. Artesans i productors estaven implicats en la fabricació de pipes que, amb la finalitat d'obtenir més beneficis, no complien les normatives.

Paraules clau: vinya, aiguarent, canalitzacions, fraus, Reus.

Abstract

The problem of water pollution and fraud surrounding the manufacture of spirits conditioned the development of cities. Reus, one of the most important cities involved in the business, had to adapt to new realities. The distribution of waste water, which was prejudicial to local residents, was a long-running problem and one which was difficult to solve. It was necessary to exercise strict control in order to prevent fraud. Artisans and producers were involved in the manufacture of pipes which, in order to obtain more profits, did not meet standards.

Keywords: vineyard, spirit, channels, fraud, Reus.

* Becària predoctoral del Departament d'Història i Història de l'Art de la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona) (Judith.vidal@urv.cat). Una primera versió del treball va ser presentada a les Jornades de la Vinya a la Fassina celebrades a l'Espluga de Francolí el 27-28 de setembre de 2013.

Rebut: 24-II-2014. Avaluació: 30-VI-2014. Versió definitiva: 21-VIII-2014.

Importància de l'aiguardent a Reus

L'aiguardent va ser un producte de gran rellevància en el marc econòmic de Catalunya, especialment al segle XVIII. Gràcies a aquesta producció, diverses zones del Principat, entre les quals la ciutat de Reus, van prosperar econòmicament i demogràficament. La fabricació i la comercialització de l'aiguardent van comportar una modernització lligada a elevats beneficis, els quals van situar la zona del Camp de Tarragona dins l'òrbita del comerç internacional (Segarra, 1988).

La cronologia en què aquest producte es va començar a fabricar al Camp de Tarragona és confusa. Alguns autors com Emili Giralt i Andreu de Bofarull situen la seva introducció a la vila de Reus a l'inici del segle XVI (Giralt 1952: 176; Bofarull 1846), però l'embranchada definitiva es produeix a la darrereria del XVII, coincidint amb l'expansió vitícola. Es coneix la instal·lació d'una de les primeres destil·leries a Reus l'any 1685 (Segarra, 1988: 111); tot i així, és cert que es localitzen referències d'olles per fer aiguardent des de finals del segle XVI (Andreu, 1995: 568). Les actes municipals, de manera continuada, donen fe de la fabricació d'aquesta beguda a partir del segon quart del segle XVII,¹ malgrat que la producció a gran escala no es va donar fins a l'inici del XVIII.

Des del principi, la concentració més gran de fàbriques d'aiguardent es va situar a les terres de l'actual comarca del Baix Camp i al segle XVIII es va estendre cap a la resta del Camp de Tarragona, que es convertí en la màxima productora d'aiguardent de Catalunya (Segarra, 1988:112-113). Això va anar relacionat amb la llarga tradició vitícola de la zona, propiciada per unes condicions naturals i climàtiques especialment favorables. Durant els segles XVI i XVII, el conreu de la vinya s'havia expandit fins a esdevenir una de les bases de l'agricultura de la comarca (Andreu, 1995: 566). L'aiguardent es comercialitzava majoritàriament a través del port de Salou i les principals destinacions es trobaven al nord d'Europa (Segarra, 1994: 210-213; Olivé, 1981: 107).

Els avantatges, els beneficis i les millores que va comportar el negoci de l'aiguardent han estat temes tractats per diversos autors, i no és l'objectiu d'aquest estudi. En aquest cas, volem posar de manifest que, malgrat tots els aspectes positius que va ocasionar la fabricació d'aquest licor, no sempre tot va ser fàcil ni correcte. Ens referim al fet que, com en la majoria de processos industrials, la fabricació de l'aiguardent va ser motiu de conflictes mediambientals que afectaven la població. A més, els negocis no sempre es van dur a terme seguint una legalitat estricta.

En aquest estudi, ens centrarem a analitzar els fraus que es duien a terme amb la finalitat d'obtenir més beneficis en la producció i en la comercialització. Veurem com, malgrat moure grans capitals, no sempre va ser un negoci net. L'especulació i la voluntat d'ampliar el rendiment a costa del frau hi van ser presents de diverses formes. Es manipulava la qualitat del producte, la cabuda de les bótes, fins i tot, per pagar menys en la taxa de l'octau dels aiguardents, i sovint es declarava una producció inferior a la que en realitat es fabricava (Segarra, 1988:

1. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1636-1673, f. 14 i 373. L'any 1637 s'establia l'obligació de despatxar aiguardent a la taverna de la vila, cosa que assenyalava el creixent consum d'aquesta beguda.

120-121). Malgrat les nombroses precaucions i restriccions, la quantitat de pipes que esquivaven la vigilància era elevada.

Analitzarem com la ciutat de Reus va haver de millorar la canalització de les aigües resultants de la producció del licor, com va aplicar les mesures que demanava el Govern per evitar aquests fraus i quines conseqüències van tenir aquests canvis per als productors i els comerciants. Aquesta problemàtica es pot extrapolar a altres localitats, malgrat que tinguin menys pes productiu que Reus.

El procés d'elaboració de l'aiguarent

L'aiguarent és el resultat de la destil·lació d'una beguda fermentada, principalment vi, atesa la diferència de temperatura entre l'evaporació de l'alcohol, 78 graus, i de l'aigua, 100 graus. La utilització d'un alambí permetia aquest procés, del qual s'obtenia una beguda espirituosa molt concentrada (Segarra, 1994: 23).

Els alambins tradicionals consistien en una olla, normalment de coure, que es cobria amb una tapa del mateix material. De la part superior sortia un tub que s'inclinava en forma d'angle i passava pel mig d'un recipient que contenia aigua freda amb l'objectiu de condensar els vapors de la destil·lació; finalment, a l'extrem del tub es col·locava una ferrada per recollir l'aiguarent (Segarra, 1988: 122). No va ser fins a finals del segle XVIII que aquesta rudimentària fabricació va experimentar importants canvis tecnològics en relació amb l'optimització de la fermentació i a la comprovació de la qualitat del producte elaborat, i s'assolí així una major modernitat i uns millors resultats (Nieto-Galan, 1997: 9-39).

En la fabricació, a més del vi que era la matèria primera, calia una gran quantitat de combustible per aconseguir la temperatura necessària per escalfar el líquid. Així doncs, es requeria molta llenya. També s'utilitzava una important quantitat d'aigua, necessària per ajudar a escalfar el producte i refredar els tubs que havien de condensar els vapors. Aquesta aigua, que havia d'arribar fins a les *fassines*, podia de ser canalitzada des dels regs principals de la vila, o bé, s'obtenia dels pous particulars. Una vegada finalitzat el procés, l'aigua que s'extreia de l'ebullició, juntament amb els residus que restaven del solatge del vi, havien de ser eliminats. A la primeria, l'acció de desaiguar les aigües brutes també es feia pels regs del Comú o bé pels pous particulars, però això aviat va esdevenir un problema.

L'eliminació dels residus

Les *fassines* d'aiguarent es trobaven repartides pels nuclis urbans i els seus entorns rurals més propers, sense gaire control ni mesures que n'asseguessin una distribució raonable perquè no perjudiquessin la salubritat del seu voltant. La poca inversió que requeria la compra d'un alambí rudimentari explica que els pagesos benestants disposessin d'aquest instrument en les seves explotacions, els quals es beneficiaven de la transformació del vi a prop de les vinyes i s'estalviaven les despeses en transport, cosa que va significar una ràpida expansió, però poc controlada per part de les autoritats locals (Segarra, 1988: 116).

Com hem vist, el procés de fabricació requeria d'una important quantitat d'aigua per tal de refrigerar les olles i, a més, una vegada finalitzat el procés calia netejar-les i eliminar els residus. La gran difusió que va tenir aquesta indústria va comportar que les ciutats no estiguessin preparades per assolir les necessitats que requeria. Reus aviat es va veure immersa en aquesta problemàtica.

Ja des de ben aviat, l'any 1625, el consell municipal de Reus prenia mesures per evitar la contaminació de les aigües amb els residus de la destil·lació del vi. Alguns veïns de la vila havien presentat una queixa en relació a la pol·lució dels aqüífers. Els fabricants encara que desaiuguaven les vinasses² als pous particulars, aquests residus penetraven en pous adjacents i finalment arribaven a la xarxa d'aigües públiques. Davant la situació, el consell de la vila va determinar buidar els pous i establir una multa de deu lliures per als fabricants que persistissin en la infracció. L'any següent es denunciava a un dels aiguardenters, Francesc Muntaner, que no havia respectat la prohibició. Després de comprovar la situació del seu pou, es va decidir aplicar-li la sanció corresponent i, cas de no solucionar-lo, prohibir el negoci i imposar una multa de vint-i-cinc lliures.³

Aquestes mesures no van resultar prou eficaces per eradicar la problemàtica. El 19 de setembre de 1666, novament el consell de Reus, debatia una queixa de diversos particulars en relació al mal que feien les olles d'aiguardent a l'aigua de la vila. Davant aquesta súplica el consell va decidir que l'endemà es fes un pregó en el qual es demanaria als propietaris d'olles que, de moment, durant els propers dos mesos (octubre i novembre), traguessin les olles fora de la vila per no molestar a la resta d'habitants.⁴ La situació es va repetir l'any 1677 i el consell recomanava pensar una solució per tal de mantenir en bon estat les aigües del comú.⁵

La creixent problemàtica de les aigües anava estretament lligada al ràpid creixement de la indústria d'aiguardent a la vila. La falta d'aigua i la necessitat de mantenir en bon estat la que es tenia va comportar haver de fer obres destinades a cercar noves captacions i millorar tant les mines com les canalitzacions (Andreu, 1995: 691). La preocupació era tal que l'any 1680 un informe mèdic atribuïa l'elevada mortalitat d'aquell any a la contaminació de les aigües, per culpa dels residus de la destil·lació del vi.⁶

Dos anys després, al 1682, residents dels carrers de la Galera, del Galió i de la plaça de les Basses havien presentat una súplica contra les aigües brutes que generava el senyor Joan Barberà, que tenia una oficina d'aiguardent al mateix carrer del Galió. Davant les queixes dels veïns, Barberà havia presentat una sol·licitud al consell demanant que se li permetés fer un petit forat en algun lloc de la muralla, per tal de treure les aigües brutes que generaven les olles. El consell de Reus, després de valorar el conflicte, va acordar que les aigües es llancessin als torrents de l'Aiguanova, de Calsans⁷ o en algun altre rierol situat a la part baixa de la vila. En cas de no complir aquesta resolució hauria de pagar tres lliures; a més, si des d'aquell moment

2. Vinasses: Solatge del vi dins el cup o la bóta. *Alcover Moll*. En la fabricació de l'aiguardent també quedaven vinasses dins les olles.

3. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1610-1635. Consell del 20 de juliol de 1625, fol. 259v. i consell del 27 d'abril de 1626, fol. 273v.

4. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1636-1673. Consell del 19 de setembre de 1666, fol. 373.

5. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 8 d'agost de 1677, fol. 121 i 159.

6. ACBC: Llibre d'acords municipals Reus 1674-1693. Consell del 17 de gener de 1680, fol. 169.

7. Escrit *Calsans* a la documentació. Aquest torrent també s'anomenava barranc de l'Escorial i se situava al sud-oest de la ciutat.

alguna olla d'aiguardent molestava a algun particular, ja fos en els pous o en les cases, la olla en qüestió seria retirada fora de la vila.⁸

La problemàtica no es va resoldre amb aquest acord. L'any 1693, Barberà i altres particulars van demanar al Consell poder construir un aqüeducte subterrani per tal de treure les aigües brutes que generaven les olles de l'oficina del raval de Jesús.⁹ La necessitat de buscar noves alternatives a un tema que es repetia al llarg del segle estava relacionada amb la instal·lació de més oficines d'aiguardent, que progressivament augmentaven la magnitud del problema.¹⁰

La construcció d'aquest aqüeducte encara no s'havia dut a terme l'any 1749. Llavors, diversos particulars de la vila reiteraven la petició de construir un conducte amb la finalitat que, les fàbriques que ho sol·licitessin, poguessin extreure les aigües i les vinasses sense perjudicar tercers. Firmaven aquesta suplica Josep Bofarull, Pere Aulés, Joan Nolla, Josep Carrera i Gaspar Baduell, tots negociants de la vila de Reus. Demanaven que l'aqüeducte passés pels terrenys d'en Bofarull, Nolla i Baduell, que estaven situats a les cases dels ravals de Monterols i de Santa Anna, següis pel carrer del Pedró, on s'uniria amb el conducte que sortia de la fàbrica d'en Carreras, continués pel camí de La Selva seguint el rec del Comú, passés per les terres de Francesc Aixemus, després per les de Pau Roig, a la partida de l'Espitalera,¹¹ i finalitzés al raval de la Sang, davant l'església i la casa d'Anton Gavaldà, on s'hi unirien les vinasses de la fàbrica de Pere Aulés. Abans de desaiguar, l'aqüeducte recolliria també les vinasses de les fàbriques de Gay, situades al raval de Robuster, i les del Xorcás, que posseïen els cònjuges Salvador i Maria March. Els firmants argumentaven que amb la construcció d'aquest conducte s'evitaria la contaminació de les aigües, tant dels pous particulars com de l'Aiguanova.

El 5 de novembre de 1749, el Consell de Reus, després de valorar la utilitat i la necessitat que tenia la vila de no perjudicar més les seves aigües públiques ni les de particulars, va autoritzar la construcció de l'aqüeducte.¹² Arran d'aquesta concessió, l'any 1753, Josep Bofarull, Pere Aulés, Joan Nolla, Josep Carreras i Gaspar Baduell s'establien com a companyia i presentaven el permís per construir l'aqüeducte subterrani. El conducte començaria a l'oficina de Bofarull, al carrer del Padró, i seguiria el recorregut ja delimitat anys abans¹³ fins a arribar a la plaça de la Sang i des d'allí a la bassa de l'Aiguanova:

Fer y construir un aqueducto sota terra que deuria pasar per terreno de dits Bofarull, Baduell y Nolla, situat tras casas del Arraval de Monterols, y de la de Santa Anna de dita vila, y travesant sota un Rech que lo comu de dita vila te afrontat en lo terreno de aquestos, y arraval vulgarment dit de les casas de Pastells o carrer del Padró de la present vila, deura tambe continuar dit aqueducto per esta dita arraval de Pastells o carrer del Padró a hon

8. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 14 de juny de 1682, fol. 236.

9. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1674-1693. Consell del 23 d'abril de 1693, f.528.

10. A Reus, al cadastre de 1785 apareixen trenta-quatre fàbriques d'aiguardent, però en una relació de l'Ajuntament es confirma l'existència de vuitanta alambins a la vila (SEGARRA 1988: 63).

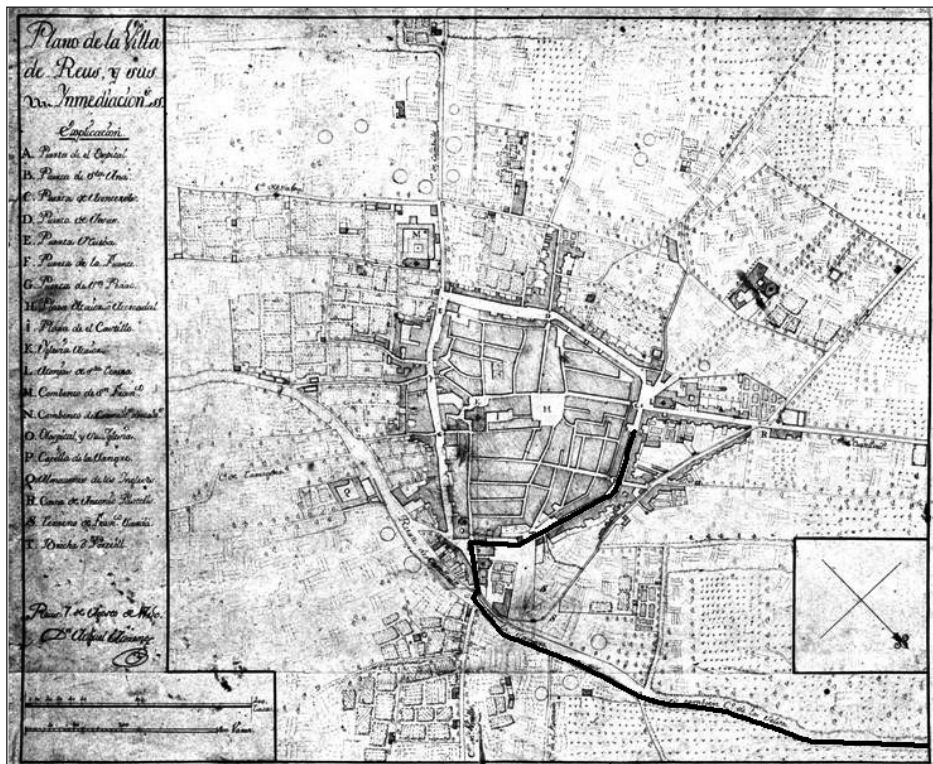
11. Es refereix a la partida de la Hospitalera, on s'ubicava l'hospital d'aquell moment.

12. ACBC: Llibre d'acords municipals de Reus 1741-1749. Consell del 5 novembre de 1749, f.165-169.

13. Cita novament els propietaris dels terrenys per on ha de passar l'aqüeducte i les fàbriques que s'hi unirán. El recorregut és molt similar, malgrat que alguns dels terrenys havien canviat de propietaris durant els anys transcorreguts.

se unirà un bras de aquaducto que lo dit Carreras te edificat per terreno propi, prenent principi des de las ollas de fer aguardent que poseeix en casa propia alli construyda, afrontant en dita arraval de Pastells o de Santa Anna; y passant dit aquaducto principal per lo cami que va a la Selva, tambe se continuara dit aquaducto per terreno del present comu per part del qual continua pasar lo sobredit rech del comu, y alli afronta ab l'ort de Francesc Ayxemus, y part ab terres dels ereus o successors de Pau Roig de dita vila en la partida anomenada de la hospitalera, des de alli deurà pasar per terreno a hon antiguament dit comu tenia un rech afrontant ab terres de dit Roig y part ab las de Francesc Sardà part ab las Basas del Obrador del oly de la viuda del Dr Josep Morell y part en la casa anomenada de las carnasas tot ciuat en dita partida de la hospitalera. Des del cap de esta dita casa deurà continuar per terreno del present comu afrontant ab lo tros vulgarment dit dels Perayres y arraval de la Sanch dita del Joch de la Pilota passant per terreno entre la Iglesia de la Sanch y casas del Dr Anto-

Imatge 1
Plànol de Reus al 1750. En negre, traçat aproximat que seguia l'aqüeducte segons la descripció de l'acta notarial de Josep Alfonso de Valdés del 27 de gener de 1753

Font: IMMR.

ni Gavaldá y plasa anomenada de la Sanch tot de dita vila, y allí se uniran las vinasas de las ollas que dit Pere Aulés poseeix, afrontant part ab la riera dita de la Sanch de la mateixa vila per un bras de aquaducto que des de las ditas ollas, y per terreno de dit Aulés se edificará, desde la dita plasa de la Sanch deurá continuar la construccio de las ollas anomenadas de Gay que vuy poseeix Juan Saludas negociant de dita vila en la arraval de Reboster; de manera que per aquell aquaducto vindran a pasar todas las vinasas en lo chorcás vulgarment dit de olives que vuy poseeixan los conjuges Salvador y Maria Teresa March y Sangenis de dita vila, y com esta construccio en manera pot perjudicar a persona alguna ans be se evitara per ella lo dany que alguna de ditas vinasas vuy causan a las aiguas de alguns pous de particulars...¹⁴

El recorregut estava pensat perquè passés per cadascuna de les oficines dels negociants que pagaven el conducte, així com per altres fàbriques de destacats empresaris de la vila. La canalització va tenir un cost total de 2.321 lliures, 4sous i 8diners. Cada promotor hi va contribuir pagant 580 lliures, 6sous i 2diners. En l'escriptura de constitució, es deixava clar que la companyia quedava com a única propietària de l'aqüeducte i, per tant, l'encarregada del seu manteniment, tant pel que fa a la neteja com ala reconstrucció si era necessària. Així mateix, únicament els interessats en podien fer ús i ningú no el podia utilitzar si no era que s'arribés a un acord; per contra, si un d'ells incomplia aquesta clàusula hauria de pagar una quantitat de diners pactada, que es repartiria a parts iguals entre la resta d'empresaris.¹⁵

La iniciativa d'executar aquesta infraestructura, si tenim en compte les peticions que es van produir, va tenir força ressò. Seguidament podem examinar algunes de les sol·licituds.

El 24 de gener de 1753, s'hi va adherir Salvador March, que va signar una escriptura acceptant els acords que havia negociat amb la companyia. L'aqüeducte passaria per la seva oficina, situada davant la bassa de l'Aiguanova, per tal que pogués desaiugar les seves vinasses; tot i així, March, en previsió, ja havia construït un tram de conducte entre la seva fàbrica i la bassa d'Olives, del qual s'aprofitaria unint el nou aqüeducte a aquest tram i allargant així el recorregut. Per aquest motiu, per compensar el cost que havia pagat March per aquest bocí de canonada, se li abonaria la quantitat de quaranta lliures i, en el cas que més propietaris volguessin fer ús del conducte, com a compensació, li correspondria la suma de deu lliures per cada nou contractant. El manteniment i la neteja de tot l'aqüeducte quedaven igualment a càrrec de la companyia.¹⁶

Al cap de tres dies, el 27 de gener de 1753, el notari Josep Alfonso de Valdés va fer una escriptura en nom de Josep Bofarull en què certificava la seva associació amb Josep Carreras, Pere Aulés i Joan Nolla, i el pagament per la construcció de l'aqüeducte subterrani. Per la seva part, Gaspar Baduell havia quedat fora de la companyia en no poder pagar la part que li corresponia per manca d'efectiu. Com a compensació a la suma avançada, se li permetia desaiugar les vinasses, amb la condició de retribuir amb deu lliures l'esmentat Salvador March.¹⁷

En una nova escriptura del 2 de març, Josep Bofarull, amb el consentiment de la resta de socis, Carreras, Aulés i Nolla,¹⁸ autoritzava Esteve Estepar, comerciant de Reus, a connectar-se

14. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

15. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

16. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 24 de gener de 1753.

17. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 27 de gener de 1753.

18. Josep Bofarull feia l'escriptura en nom de tota la companyia arran de l'acta de poder que s'havia fet davant el mateix notari Josep Alfonso de Valdés el dia 15 de febrer de 1753.

a la canalització. Estepar era propietari d'una fàbrica situada fora de la vila, a la finca de les Basses de Morell, al carrer de la Vall, ala partida de l'Hospitalera.¹⁹ La concessió era a títol personal i a perpetuïtat, tant per a ell com per als seus descendents, és a dir, no hi podia facilitar l'accés a altres persones ni vincular-hi altres oficines. En cas que ell o els seus hereus incomplissin aquesta clàusula, de forma directa o indirecta, immediatament quedava rescindit el contracte. Estepar també va haver de pagar les deu lliures a Salvador March i 187 lliures i 10 sous a la companyia, com a part proporcional del cost del conducte. En cas d'incompliment del contracte, aquestes quantitats no serien retornades. A més, Estepar havia de fer-se càrrec de la construcció del tram de conducte que havia d'unir la seva oficina amb l'aqüeducte principal, així com assegurar-ne el manteniment netejant-lo periòdicament. Seguidament, Estepar es comprometia a complir la part del tracte que li corresponia.²⁰

Pocs dies després, el 6 de març, es facilitava a Pau Janer, també de Reus, que s'unís a l'aqüeducte per eliminar els residus que generava la seva nova oficina d'aiguarent, que havia muntat en una finca que havia estat propietat de Francesc Sardà. Les condicions i les clàusules del contracte eren idèntiques a les que s'havien pactat quatre dies abans amb Esteve Estepar.²¹

El 10 de març, Bofarull sota potestat del mateix notari, portava a terme una altra concessió molt similar a les dues anteriors. Concedia desaiugar les vinasses a Rafael Mercader, de Reus, que havia edificat una oficina d'aiguarent situada al costat de la del citat Pau Janer, a la partida de la Hospitalera i, per tant, propera a la de Estepar. Les característiques de la concessió i les condicions del contracte eren les mateixes que les d'Estepar i Janer.²²

Quaranta anys més tard, el 1796, Pau Miró Sabater²³ presentava al Consell un memorial demanant autorització per disposar d'aigua destinada al funcionament de la seva fàbrica, a partir del conducte del Comú. Miró exposava que l'Ajuntament li havia concedit llicència per obrir una fàbrica d'aiguarent en el domicili del raval de Jesús i necessitava permís per utilitzar l'aigua de la vila. La presa d'aigua es faria pel carrer de Sant Llorenç, passaria pel pati de Josep Guardia i tornaria al conducte del Comú pel carrer del Vent. De la mateixa manera que s'havia permès a les altres indústries d'aiguarent, el Consell va resoldre que Miró també pogués disposar de l'aigua del Comú.²⁴

Amb aquest últim cas veiem que, al marge de la canalització que havia construït la companyia de particulars a mitjan segle XVIII, altres fàbriques encara utilitzaven diverses vies per eliminar els residus que, en qualsevol cas, acabaven filtrant-se als aqüífers. Així, sabem que la vila disposava de diverses alternatives per eliminar-los, cosa lògica tenint en compte que eren moltes les fàbriques i, per tant, moltes les deixalles que calia neutralitzar.

19. Aquest terreny, l'havia comprat a Josep Morell.

20. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 2 de març de 1754.

21. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 6 de març de 1754.

22. AHT, Notari Josep Alfonso de Valdés. 10 de març de 1754.

23. Pau Miró Sabater va ser un important comerciant i membre de l'oligarquia reusenca (Rovira 2003: 12).

24. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1791-1796. Consell del 23 de novembre de 1796, f. 172.

La problemàtica dels fraus

Un altre gran problema relacionat amb el negoci de l'aiguardent que va tenir la vila de Reus, igual que altres municipis catalans, va ser haver de controlar els fraus i les manipulacions del producte. Aiguardenters, fabricants i comerciants duïen a terme certes pràctiques considerades abusives amb la finalitat d'aconseguir més beneficis del seu negoci, malgrat que això significués una estafa als compradors. Pel tal de preservar el bon nom que tenia la vila de Reus dins d'aquest sector, que la situava com a referent a Europa, calia garantir que el producte distribuït seguia les directrius de qualitat i les mesures establertes. Aquesta posició preeminent li venia pel fet de tenir un important nombre de fàbriques d'aiguardent i de disposar d'una gran quantitat d'artesans dedicats a la construcció de bótes; de la mateixa manera, va ser un camp adobat per a desenvolupar-hi activitats fraudulentas que calia eradicar.²⁵

En aquest apartat analitzarem els efectes i les conseqüències de les problemàtiques sorgides i com es van aplicar algunes mesures a la ciutat de Reus per solucionar-les. Els fraus més comuns van consistir a rebaixar la qualitat del producte que es comercialitzava o bé a manipular les mesures de les bótes. La qualitat de l'aiguardent disminuïa afegint-hi «orujó» o brisa del raïm; també s'hi podia afegir aigua amb la finalitat de reduir els graus del producte i passar així de l'aiguardent de prova de l'oli al de prova d'Holanda.²⁶ Fins i tot, es donava el cas de manipular l'oli utilitzat per fer la prova de l'oli, fent que aquesta substància pesés més i, per tant, l'aiguardent fos categoritzat de prova de l'oli, encara que tingués menys graduació.

El desembre de 1770, les autoritats del Principat feien arribar als municipis unes ordenances que Carles III havia ordenat redactar per limitar aquests fraus; en conseqüència, es van establir les mesures que s'havien de dur a terme per tal de controlar i castigar els productors i els comerciants que no les respectessin. Aquestes mesures expressaven la voluntat de solucionar els perjudicis que havien detectat els corresponsals de Cadis i d'Amsterdam i dels quals havien informat els comissionats de Catalunya. Al·legaven que, si no es corregia la situació, els mercaders estrangers decidirien comprar el producte a altres llocs i, com que aquest negoci aportava molts beneficis al Principat, es va obligar comerciants i boters a complir les ordenances en qüestió (Olivé, 1981: 226).

Per assegurar-en el compliment, la Junta de Comerç de Barcelona va nomenar «veedores, toneleros, y licoreros» per controlar i inspeccionar si les pipes tenien o no les mides adequades i si la qualitat es corresponia amb la que estipulaven les ordenances.²⁷ No es podia comercialitzar res que no hagués passat el control dels inspectors i, si es trobava qualsevol producte

25. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1783-1786. Relació d'artesans, treballadors, instruments de producció i productes elaborats a la ciutat de Reus. 21 de febrer de 1784. Segons aquesta relació, en el gremi de boters hi havia inscrits 197 mestres, 31 mossos i 17 aprenents i ocupava quaranta persones més entre homes i dones, els quals l'últim any havien fabricat 12.000 pipes i 30.000 barrils.

26. Prova d'oli: es considerava que un aiguardent era de prova d'oli quan es llançava una gota d'oli d'oliva a la superfície de l'aiguardent i es veia com queia al fons, ja que l'oli és més dens que el licor. Aquesta varietat s'acostava als 60 graus d'alcohol. Prova d'Holanda: Era de prova d'Holanda quan en agitar-lo en un got deixava bromera dalt i bombolles a les parets. En l'alcoholímetre representava entre 51 i 53 graus.

27. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, f. 904.

alterat que ells no haguessin requisat degudament, també serien castigats. La inspecció s'havia de fer quan el producte sortia del magatzem o en el lloc d'embarcament si no era en un lloc resguardat. Si el licor havia estat en el punt de càrrega més de quinze dies, amb el que significava de manca de vigilància, també calia revisar el producte novament.

Adulteració del producte

Durant la segona meitat del segle XVIII, la qualitat de l'aiguardent va esdevenir una de les principals preocupacions tant de les autoritats com dels comerciants. Calia comprovar amb cura la graduació, el gust i el color. Per assolir un major control es va decidir delimitar clarament la natura de cada aiguardent (Segarra, 1988: 123).

Com s'ha comentat, pel que fa a la qualitat, els licors s'adulteraven de dues maneres. En primer lloc, posant una porció d'aigua als aiguardents categoritzats de prova de l'oli per tal de passar-los a la prova d'Holanda, que eren els més comercialitzats. També es donava el cas que es fabriquessin licors a partir d'orujo o bé de la brisa del raïm, que s'utilitzava per fer el vi.²⁸ Aquest procés representava fer l'aiguardent no únicament de vi de qualitat, sinó que es barrejaven diferents productes per tal de reduir costos.

Aquestes manipulacions repercutien directament en la reputació dels licors catalans i amb la finalitat de limitar-les es van dictar les reglamentacions del darrer terç del segle XVIII (Segarra, 1988: 123). A les ordenances, es deixava constància que, malgrat que no es podia delimitar amb exactitud les càrregues de vi necessàries per fabricar aiguardent, ja que això depenia de la graduació i la qualitat del vi, sí que quedava clarament prohibit que es fes a partir d'orujo o de brisa sota pena de cinquanta rals d'ardit per cada quatre càrregues fabricades d'aquesta manera (Olivé, 1981: 226).

Si l'engany es referia al gust o al color, la partida afectada s'havia de retornar al productor, al qual es castigava amb una multa de vint-i-cinc lliures per cada pipa, i, a més, havia d'abonar les despeses generades per no poder vendre el producte defectuós.

També quedava prohibit que s'utilitzés aigua per passar de la prova de l'oli a la prova d'Holanda, i es prohibien altres frauds en les proves, sobretot la manipulació de l'oli amb el qual es feia la prova de l'oli. Tampoc no es podia produir aiguardent en olles on s'hagués fabricat aiguardent anisat, ni ficar-lo en bótes que n'haguessin contingut, ja que en podia quedar un cert regust i als consumidors dels països del nord no els agradava.

El règim de sancions preveia que la primera vegada que s'incomplissin les ordenances hi hauria una multa de cinquanta rals d'ardit per cada pipa que contingués el producte alterat, a més de la pèrdua del material; la segona vegada, el càstig seria de cent rals i, si se'n donava una de tercera, el fabricant quedava apartat de l'ofici, sense possibilitat de poder tornar a fabricar ni comercialitzar el producte.²⁹ A més, ni per pacte ni per altre motiu, ningú no podia admetre licor d'altres proves que les que estaven prescrites en les ordenances, sota pena de vint-i-cinc lliures.

28. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, f. 903.

29. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, f. 903.

Els ajuntaments de cada vila, en aquest cas el de Reus, eren els encarregats de vigilar els fabricants del seu municipi i tenir cura que no es repetissin aquestes pràctiques. En cas de produir-se, era el mateix ajuntament qui havia de castigar el productor adequadament.

La qüestió de la fabricació de les bótes

Les bótes van ser un element indispensable en el comerç de l'aiguardent. S'hi transportava el licor, i per tant, eren el mitjà que en permetia el comerç. A més, era on el licor es mantenia durant llarg temps i, per consegüent, on envellia. La qualitat de la fusta, l'ús que haguessin tingut les bótes amb anterioritat o la seva capacitat eren també aspectes clau a tenir en compte. La capacitat teòrica d'una pipa era de quatre càrregues; la de la mitja pipa, de dues, i la de la bóta, d'una càrrega (Andreu, 1995: 595).

Les autoritats tingueren un interès especial a controlar la construcció de les bótes, pel fet que era un negoci adjacent al de l'aiguardent, amb una gran quantitat de productors i una destacada aportació econòmica (Segarra, 1988: 124). De fet, aquest control no era en va, ja que era evident que per aquesta via es manipulava també la qualitat i la quantitat de producte que es comercialitzava.

Els fraus en les bótes consistien a fabricar pipes de menor capacitat que l'establerta; així es venia menys quantitat de producte al preu indicat per pipa i pel qual el comprador pagava. Les ordenances establien, de forma específica, com havia de ser la fusta i les dimensions de les dogues que conformaven la bóta, per tal que no fos possible cap modificació en el tonatge. L'incompliment de la normativa comportava la sanció econòmica i la pèrdua del material o del producte utilitzat.

Les mateixes ordenances de l'any 1770 també delimitaven amb una estricta precisió com s'havia de dur a terme la fabricació de les bótes. La pipa d'aiguardent, com ja s'ha dit, havia de ser de quatre càrregues i havia de mesurar de llarg quaranta-nou polzades i un quart, el diàmetre del fons havia de ser de vint-i-set polzades i tres quarts, mentre que el diàmetre del ventre seria de trenta-dues polzades i un quart. Les peces de fusta que formaven la pipa havien de tenir de gruix un terç de polzada, sense passar mai de les sis polzades. Tampoc no podien ser més estretes de les extremitats que la resta de la bóta. El forat havia de ser rodó i el seu diàmetre, d'una polzada i tres quarts.³⁰

La mitja pipa havia de ser de dues càrregues. El diàmetre del fons, de vint-i-dues polzades i tres quarts, i el diàmetre de ventre, de vint-i-sis polzades. Pel que fa als barrils, havien de tenir vint-i-quatre polzades i tres quarts de llarg; de diàmetre de fons, setze polzades i un quart, i de diàmetre de ventre, dinou polzades.³¹

Les pipes no es podien cremar per dins ni es podien aprofitar les que haguessin contingut productes salats o altres líquids o aliments que poguessin transmetre olor, color o sabor a l'aiguardent. La fusta havia de ser exclusivament de roure, sense cap peça d'altra espècie. Els arcs havien de ser de castanyer. Tampoc no es podien fabricar bótes amb llenya fresca.

30. Mides de les pipes: 6,5 pams de llargada, o de motllo 3,5 pams; i la de ventre, 13,5 pams més o menys, i l'alçada del ventre ha de tenir 1/5 de diàmetre més que el fons. El forat ha de tenir 6/8 d'un quart de diàmetre...

31. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, f. 905.

Els artesans no podien elaborar cap envàs pel seu compte, si abans no havien treballat almenys quatre anys en l'ofici. A més, tots hi havien de posar la seva marca identificativa per tal de poder demanar responsabilitats en cas de detectar alguna anomalia en la fabricació. La marca havia d'incloure el nom, els cognoms i el domicili, tant del boter com del comerciant; la sanció per no marcar les pipes era de vint sous. Els negociants que embarquessin pipes sense marcar també serien castigats amb vint-i-cinc lliures per cada pipa defectuosa. En cas de ser els fabricants d'aiguarent els qui rebessin pipes sense les marques, la pena seria de deu lliures.

Quan es van publicar les ordenances es va aconsellar revisar totes les pipes en ús per tal que els fabricants no poguessin al·legar que eren bótes fabricades amb anterioritat a la publicació de la reglamentació. Tot i així, per no malgastar les bótes fraudulentament, es va decidir que s'identifiquessin les que s'havien fabricat amb menor tonatge. Els ajuntaments havien de marcar les bótes especificant la capacitat exacta que contenien per evitar dubtes o que els compradors se sentissin enganyats.

Les autoritats havien establert les mesures que calia prendre i a partir de la publicació del decret van ser els consells municipals, en aquest cas el de Reus, els responsables de vigilar i sancionar per eliminar els fraus en la fabricació de bótes que tant perjudicaven el comerç i de retruc el bon nom de la ciutat.³² La decisió del Consell va consistir a designar entre sis i vuit mestres boters. Cadascun havia de construir una bóta amb les mesures adients, les quals servien de mesura i patró per a la resta de fabricants. Seguidament, es va notificar la normativa a tots els boters de la vila perquè seguissin les normes establertes i no poguessin al·legar ignorància; una vegada la reglamentació va ser coneguda, ja es podien aplicar les sancions si no es complia.

Des del moment de la publicació de les ordenances, els controls sobre les mesures de les bótes s'havien de fer periòdicament i les que no seguien la normativa s'havien d'eliminar de forma sistemàtica. D'aquesta manera es pretenia evitar que es repetissin els fraus. No sabem amb exactitud la magnitud de l'escala en què es van produir aquests fraus en una ciutat com Reus, però, amb totes les dades presentades, sí que podem concloure que eren suficientment importants com per preocupar les autoritats en relació amb la reputació i els interessos econòmics de la ciutat.

Valoració

La fabricació i la comercialització de l'aiguarent, que van tenir el seu creixement durant el segle XVII, van situar la zona del Camp de Tarragona en una posició avantatjosa dins la panoràmica econòmica dels segles XVIII i XIX. El ràpid creixement d'aquesta indústria va comportar importants beneficis, però també l'aparició de certes problemàtiques i conflictes en viles com Reus. La salubritat de l'aigua es va veure afectada per la instal·lació de nombroses oficines d'aiguarent i es van haver de prendre mesures per garantir-ne les condicions sanitàries.

Malgrat que va comportar problemes, també cal veure que en realitat la recerca de solucions a les dificultats que sorgien va obligar a crear infraestructures com aqüeductes i canalitzacions i a traslladar les oficines d'aiguarent als afores. Les mesures que es van prendre van

32. ACBC, Llibre d'acords municipals de Reus 1766-1771. Consell del 3 de novembre de 1770, f. 905.

servir per millorar i modernitzar la ciutat. Es van fer obres d'enginyeria que la van apropar a una nova realitat industrial.

Els guanys d'aquest negoci van enriquir fabricants i comerciants, els quals van contribuir a dotar la vila d'un nou paisatge arquitectònic, tant pel que respecta a les fàbriques com als habitatges.

Aquesta preocupació per la salut mediambiental, en el cas concret de Reus, es va traduir en la construcció, per part de la iniciativa privada, d'un aqüeducte que facilités l'eliminació de les aigües residuals. Gràcies a l'itinerari que va seguir la seva construcció, hem pogut veure que una bona part de les oficines estaven situades en una zona concreta de la ciutat. Si més no, sabem que totes les fàbriques que van demanar unir-se a la canalització eren molt properes les unes a les altres. Tot i així, en altres punts de la vila hem pogut apreciar que encara utilitzaven altres mitjans menys adequats per desaiugar, com el rec del Comú.

El que sí que queda clar és que, a mesura que creixia el nombre d'oficines, la ràpida i desordenada proliferació inicial va necessitar una certa planificació.

Pel que respecta als fraus, cal apuntar la importància que va tenir la redacció d'unes ordenances. El fet que el Consell de Reus estigués obligat a aplicar-les va ser perquè realment aquestes pràctiques fraudulentas també tenien lloc a la ciutat. Les inspeccions que es van dur a terme no van localitzar cap fabricant que barregés l'aiguardent amb altres productes; si més no, quan l'Ajuntament va fer la comprovació, es va deixar constància que no s'havia trobat cap fàbrica a Reus que dugés a terme els fraus de fer l'aiguardent amb brisa. Per contra, sí que s'apuntava que calia vigilar la fabricació de les bótes pels importants danys que s'estaven fent per aquesta via.

Veient les ordenances de 1770 i les següents que es van fer en anys posteriors, podem comprovar que l'aiguardent estava immers en una sèrie d'irregularitats. El caràcter especulatiu del comerç i els minsos excedents dels productors poden, en certa manera, explicar aquesta voluntat d'obtenir beneficis a costa d'enganyar el mercat. Alhora ens mostra que, darrere dels grans beneficis i les millores tecnològiques i econòmiques que van aportar a les viles especialitzades en aquest comerç, també s'hi amagaven problemàtiques.

Bibliografia

- AMIGÓ ANGLÈS, Ramon (1957). *Els topònims de la ciutat i terme de Reus*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- ANDREU SUGRANYES, Jordi (1986a). *Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (1986b). *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim (1700-1850)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.
- (1995). «El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX: les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista» (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ANGUERA NOLLA, Pere (coord.) (2003). *Història general de Reus. L'època moderna, els segles XVI, XVII i XVIII*. Reus: Ajuntament de Reus.

- GIRALT RAVENTÓS, Emili (1952). «La viticultura y el comercio catalán en el siglo XVIII», *Estudios de Historia Moderna* núm. II, p. 159-176.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos (1980). «La fabricació de l'aiguardent», *L'Avenç* núm. 32, p. 38-44.
— (1981). *Cataluña en la carrera de Indias*. Barcelona: Crítica.
- MORELL I TORRADEMÈ, Josep (1993). *Aproximació al comerç marítim de Reus i de Salou al segle XVIII*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- NIETO-GALÁN, Agustí (1997). «La tecnologia del vi i la destil·lació a la Catalunya del 1800», *Quaderns d'Història de l'Enginyeria* núm. II, p. 9-39.
- OLLÉ, Francesc (1981). *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Janer*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs.
- ROVIRA GÓMEZ, Salvador J. (1981). «Els aiguardents del Camp de Tarragona a la segona meitat del segle XVIII». Dins *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Vol. I, Barcelona, p. 305-320.
— (2003). *Els March darrers senyors de Creixell i Roda de Berà*. Valls: Cossetània.
- SEGARRA BLASCO, Agustí (1988). *Leconomia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.
— (1994). *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo Editorial.
- VALLS JUNYENT, Francesc (2004). *La Catalunya atlàntica: aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo.
- VILAR, Pierre (1987). *Cataluña en la España moderna*. Vol. I, Barcelona: Crítica.

Fonts

Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC)

- Llibres d'Acords Municipals de Reus: núm. 3 (1493-1520) i núm. 22 (1786-1791).
- Llibres de 1610-1635, 1636-1673, 1674-1693, 1741-1749, 1766-1771, 1783-1786 i 1791-1796.

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

- Protocols notarials.
- Josep Alfonso de Valdès. Anys 1753 i 1754.